

## K. BŪGOS LAIŠKAI J. BASANAVIČIUI, E. VOLTERIUI(?), J. BŪGIENEI

Parengė J. Karaciejus

Čia spausdinami iš Lietuvių kalbos ir literatūros instituto rankraštyno trys K. Būgos laišakai, rašyti skirtingu metu ir skirtingiems asmenims (J. Basanavičiui, E. Volterui (?), žmonai), aiškiai parodo K. Būgos atsidavimą kalbos mokslui ir yra vertinigi jo biografijai.

Pirmajame laiške (Signatūra F 1—2209), rašytame 1908 m. balandžio mėn. 2—5 d. J. Basanavičiui, K. Būga nagrinėja lietuvių kalbos žodžių „vaivorykštė“ ir „savaitė“ kilmę. Šiame laiške ne tik minėtų žodžių kilmės aiškinimuose, bet iš dalies ir rašyboje dar palyginti stipri K. Jauniaus įtaka. Laiškas įdomus tuo, kad, palyginę jį su vėlesniais K. Būgos darbais, matome, kaip keitėsi kalbininko mokslinė mąstysena. Laiško kalba, rašyba ir skyryba netaisyta, todėl jame pasitaiko nevienodi ir kiek neįprasti sutrumpinimai (pvz.: *graik.* ir *gr.* = graikų; *lat.* = lotynų; *latv.* = latvių; *liet.*, *lit.* ir *ll.* = lietuvių; *sansk.* ir *scr.* = sanskrito ir kt.). Stengtasi suvienodinti tik pabraukimus ir išretinimus, nes, kaip žinome, K. Būga rankraščiuose, norėdamas išskirti nagrinėjamus žodžius arba jų dalis, pabraukdavo dviem, trimis (ir daugiau) brūkšniais, o kartais tarp jų įterpdavo dar ir punktyrinę liniją. Visos šio laiško išnašos — K. Būgos.

Antrasis laiškas (1914 m. sausio mėn. 4 (17) d.), atrodo, adresuotas E. Volterui (Signatūra F 7—30). Jame K. Būga praneša adresatui apie savo ligą ir apgailestauja, kad jam tiek laiko veltui nuėjo.

Trečiasis K. Būgos laiškas (Signatūra F 7—13), rašytas 1924 m. spalio mėn 13 d. žmonai iš Karaliaučiaus universiteto Psichiatinės ir nervų klinikos. Šiame laiške, šiek tiek pagerėjus sveikatai, K. Būga pirmiausia užsimena apie žodyną, o tik vėliau praneša namiškiams apie savo sveikatą ir gydymo išlaidas. Laiškas spausdinamas be jokių taisymų.

### [1]

J. Basanavičiui

Peterburgas, 1908 m. Balandžio mėn. 2 d.

Brangusai Tautietii!

I Tamstos laišką (30 kovo 1908 m.) galiu suteikti sekančius paaiškinimus apie „vaivorykštę“ ir „savaitę“:

I. Kad kas „Regenbogen“, „рѣдуга“, „тѣчзѣ“ vadintų „Vaivo rykštė“ (du atskiru žodžiu!), neprisiėjo girdėti nei man, nei prop. Jauniaus nabąstikui. Tariamoji

\**Vaivo rykštė* visur, kur tikrai šisai žodis žinomas, yra vienas (ne du!) žodis, ką parodo ištarmė. Kvėdarnojė ir Riėtavė šisai žodis skamba kaipo *vaivōrykštis* msc., Kuliuose (Telšių apskr.) kaipo *vaivorýkštė* f. Pirmoji žodžio lytis buvo žinoma taipogi ir Stonio šnekojė: *wayworiksztyś* (Historyia Szwenta ysz łotynyszka liżuwia pardieta ant Żemaytyszka. Par Symona Stanewicze Żemayty. Wyniuje 1823 p. 7,<sup>15</sup>).

Prop. Jaunius žodyjė *vaivōrykštis* jokios *rykštės* nematė: jisai tą žodį dalijo į šiedvi dali: *vaivōr-ykštis*, iš kurių pirmojė matė žodį, atsakantį graik. Hom. ῥῆς 'oras' = \*dangús' < \*FǣFῥ, o antrojoje – sumažinimo ir prigulmės prisagą (suffixum) -ykštja-, randamą sekančiuose žodžiuose: *šeimýn-ykštis*, *band-ýkštis*, *vakar-ýkštis*, *pefn-ykštis*. Pagal Jauniaus žodykilmės *vaivōr-ykštis* reiškia 'caelestis (sc. arcus)' (žr. Mano užrašų iš Jaunjaus III t., pag. 270). *Vaivōr-ykštis* tolesniai, anote Jauniaus, yra giminė su žodžiu *vaivōras* „girtūklė = vaccinium myrtillus < \*caeruleus = dangaus varsós“.

Mano nuomonė *vaivōr-ykštis* yra ne 'caelestis', bet tikras 'arcus' (= vok. [Regen-] bogen, liet. *di[n]gná* 'tęcza' žr. mano „Aist. Stud.“ § 70<sup>20</sup>: slav. *daga* 'Bügel')<sup>1</sup> Kitokią *vaivōr-ykščio* etymologiją, nekaip prop. Jaunius, paduoti manę privertė naujas paktas, kursai Jauniui liko nežinomas, jog *vaivōr-ykštis* dar turi antrą gretyminę išvaizdą, būtent *varvōr-ykštė* (Butrimōnīs, Vilniaus gub.).

Butrimoniškių *varvōr-ykštė* aiškiausia parodo mums, kad *vaivōr-ykštis* nėra nei su gr. ῥῆς 'oras' (Jaunius), nei su negirdėtu *vaivas* 'šviesus' (Dr. Basanavičius. 1897 m. „Varpas“ pag. 86) arba *vaiva* 'bėda' (Brückner, Starožytina Litwa 67)<sup>2</sup>.

Žodį *vaivōras* (Kvėdarna, Riėtavas, Šiauliai) = *vovōras* (Klaipėda Kuršaitis) 'girtūklė' aš kartu su savo mokytoju prop. Jauniumi sugretinu su *vaivōr-ykščiu* ir duodu jam pirmutinę prasmę 'caeruleus (iš \*caeluleus 'himmelblau' kitoniškinimo keliu – per dissimulationem duorum l : caelum 'Himmel', žr. Walde, Lateinisches Etymologisches Wörterbuch, p. 81) = dangaús varsós, niebieskiego koloru'. Kad *vaivōras* v. *vovōras* yra turėjęs „dangaus“ varsós prasmę, gali rodyti šis mergelės epitetas: *vovor-akýté mergélė* (Klaipėda) = *vaivor-akikė mergélė* (Kvėdarna) „žydromis akimis mergélė“ (: žýdras, -á 'niebiesko koloru = blaívas' Kvėd. Riėtavas).

*Vaivōras* *vovōras* prasmėję 'caeruleus = \*caeluleus' yra išvestas iš santaragalinio esybėvardžio *vaivōr-*, *vovōr-*, turėjusio pirmesniai reikšti 'caelum', su priesagós -a- pagalbą: latv. *vet[e]s-a-* „senas“ (: gr. *ῥέτος* ntr. lat. *vetus*, -*eris*), *žém-a-s* (: avest. *zəm-* 'humus'), graik. *πῖ[F]αρ-ό-ς*, sanskr. *pīvar-á-s* 'fett' (: gr. *πῖαρ* 'Fett, Schmalz').

Priėjome dabar prie to, kad senobės lietuvių kalboje buvo žodis *vaivōr- vovōr-*, kursai turėjo „dangaus“ prasmę.

Kaip jau matėme, prie „dangaus“ vardo *vaivōr- vovōr-* dar yra buvusi trečia gretyminė išvaizda *varvōr-[ykštė]*. Prie šių trijų „dangaus“ vardo gretyminių išvaizdų dar galime priplėkti ketvirtą *vqvor-* (iš senesnės lyties *vanvōr-*), randamą žemaičių

<sup>1</sup> Slg. fin. <sup>1</sup>*taivaan kaari*, <sup>2</sup>*ukon kaari*, <sup>3</sup>*sateen kaari* 'der Regen bogen' = <sup>1</sup>dangaus lankas, <sup>2</sup>Uko (= f. Ukko 'der höchste Gott der heidnischen Finnen') lankas, <sup>3</sup>lietaus lankas: *kaari* 'lankas'

<sup>2</sup> Pas Brücknerį l. c. *vaivōr-ýkštė* = 'różga biedy'. Tokią etymologiją Br-is paduodamas, be abejonės, mintyję turėjo fin. *vaiva*, nors jo ir nemini.

žodyje *vqvôras* 'Schwarzbeere'<sup>3</sup>. Vieno ir to paties žodžio keturių gretyminių išvaizdų nesutikimas rodo, jog šio žodžio pirmąlytė (Grundform) turėjo būti toki, iš kurios lengvai galėjo kilti ir *vaivôr-*, ir *vovôr-*, ir *vqvôr-*, ir *varvôr-*. Visos šitos „dangaus“ vardo lytys tegalėjo kilti iš aistiškos pirmąlytės *varavâr-*, kurioje tritarsnis *ara* kilo iš indoeuropiško tarsnio, dabar mokslo vyrų priimto vadinti „r sonans“ (žr. mano „Aist. Stud.“ §§ 53–56). Tritarsnio *ara* bal'sė *a* aisčių giminės kalbose turi sekančią klotį: a) arba liekti kaip *a*, jai jisai stovi priegaidėtoje sąjamoje (sub accentu), b) arba virsta in *i*, jai jisai *a* negauna priegaidės (sine accentu). Šisai trumpojo nepriegaidėto *a* virtimas in *i* padarė tai, kad senobinis žodis *varavâr-* aisčių prokalbėje įgavo sekantį ablautą, nuo priegaidės priklausantį: Nom. sg. *virivâr-s*, Acc. sg. *vârivâr-am* arba *virâvâr-am* (del priegaidės kaitaliojimas tarp pirmojo ir antrojo *a* tritarsnyje *ara*, slg. *barâgas* = *bîragas* 'στοβ' „Aist. Stud.“ § 56<sup>4</sup> iš senesnio Nom. sg. *\*birâg-s*: Gen. sg. *\*birig-ês* > acc. sg. *bârig-am*. Par lyčių *birâg-s* *bârig-am* surizgimą gimė naujadarai Nom. sg. *barâgas* [vietoję *\*birâgas*] ir *bîragas* [vietoję *\*bârigas*]). Iš Acc. sg. *vârivâr-am* buvo padarytas naujadaras nom. sg. *varivâr-s*, iš kurios lyties dviejų *r* kitoniškinimo keliu (per dissimilationen duorum *r*) gimė kamienas *va[r]ivâr-*<sup>4</sup> = *vaivôr-*. Nom. sg. *varivâr-s* taisykliškai turėjo pavirsti ing *var[i]vâr-s*: „trumpa pirm-toninė (antetonica) bal'sė nyksta“ Aist. Stud. §§ 27, 28, slg. *pat[i]s-ai*, *an[a]s-ai* etc. Kamienas *varvâr-* tolesniai turėjo pavirsti ing *vârvâr-*: „dvibalsės pirmoji dalis aisčių prokalbėje įgauna prailgimą“ cf. Aist. Stud. § 16 pag. 31. Iš kamiėno *vârvâr-* dviejų *r* kitoniškinimo keliu gimė arba *vâ[r]vâr-* (slg. lĩ. *kut-rús* iš *\*krut-rús* : *kru-iêtĩ*), arba *vânvâr-* (slg. lat. *cancer* „vėžys“ < *\*carcer* : gr. *καρχινος*, latv. *kan-kara* 'Lumpen' < *kar-kar-a* : *skaŭ-tĩ*), iš kurių išvesti šių dienų žodžiai: *vovôr-a-s* ir *vaivôr-a-s* (žem.). Nektitoniškintas! *vârvâr-* užsiliko Butrimoniškių žodyje *varvôr-ykštė* 'Regenbogen'.

Su visais, angščiaus apžvalgytais, „girtû'klės“ ir „Laumės jûstos“ vardais yra giminė taipogi ir latvių *varav-yksne* 'der Regenbogen'. Latvių žodis *varav-yksnē* gimė kitoniškinimo keliu iš *varav[r]-yksne*. Žodžių *vaivôr-ykštis* ir *varav[r]-yksne* priesagos *-ykštis/ē* ir *-yksne* (= *ykšnē*<sup>5</sup>) taip santykiuoja tarp savęs, kaip ir žodžiuosė *mókes-tis* ir *mókes-nis*, *važiúo-tē* *šiėnaú-tē* ir *karió-nē* *bijó-nē*.

Žodylyte (Wortform) *varav(r)-*, randamoji žodyje *varavyksne*, kilo iš senesnės *varav[a]r-*<sup>6</sup> : aist. gen. sg. *varavar-ês* 'dangaus = lanko'. Žodylytės *varavar-ês* vietoje, taisyklės (Aist. Stud. § 55) reikalavimus kalbai užlaikius, mes turėtume laukti *\*viri-vir-ês* (: nepriegaidėtas i.-europ. *ā* aisčių giminės kalbose virsta ing *i* Aist. Stud. § 44, II); turime pirmąją žodžio išvaizdą ačių siėlos (ψυχής) įstatymams, kurie reikalauja žodžio lyčių įvairumą prašalinti. *Varavar-* užlaikė savo *a* neperdirbtą in *i* par sekančių lyčių įtekme, – lyčių, kurios *a* buvo priegaidėtas: nom. sg. *viri-vâri-s* (iš senesnės aistiškos lyties *varavâra-s* = i.-europ. *vrvf-s*; slg. aist. *sâli-s* 'žlč' < *sâ-*

<sup>3</sup> Iviñskio (Kalend. 1862 m.) tarmėje šis žodis ištariamas kaip *vaivôr(a)-s*. Cf. jo *teñvas* 'laibas'.

<sup>4</sup> Slg. *žlzdra* 'Grandkorn' < *ž[v]l[g]zdra* < *\*žveigzdrâ* < *\*žvaigzdrâ* < *\*žva[r]igzdrâ* < *žvaragzdr-* *žvir[g]zdras* žr. „Aist. Stud.“ pag. 182.

<sup>5</sup> Slg. *upô-kšnis* m. (Rókiškis) 'upelis'.

<sup>6</sup> Delto ir *v* nepavirto in *u*, kad nesenai turėjo iškristi *a*, stovįs po *v*.



*la-s* = i.-europ. *sl-s* Aist. Stud. § 62), gen. sg. *virivir-és*: acc. sg. *várivir-am* arba *virávir-am*.

Kamiénas *varavar-*, iš pašlitųjų linksnių (casus obliqui) pakliuvęs ing nom. sg., nominativ'ę turėjo pavirsti ing *varavár-s* (: dvibalsės pirmoji dalis pratįsta) > *vara-vârs* > *varavârs*<sup>7</sup>. Iš *varavârs-s* ilgumas tapo įvestas ir į pašlituosius linksnius, par ką gimė kamiénas *varavâr-*, kurį mes jau radome lietuviškuosė žodžiuosė *vaivôr-a-s* *vovôr-a-s* *vaivôr-a-s* ir *vaivôr-ykštis* *varvôr-ykštė*.

Kamiénas *varavar-* su trumpą galinę balsę *a*, kaip matėme užliko latviškame „laumės juostos“ varde *varav-yksne*.

Kamiénas *varavâr-* turėjo „dangaus“ (: *vaivôras* ‘\*caeruleus > girtūklė’ < caelum) ir „lanko“ (: *vaivôr-ykštis* ‘Regen-bogen’) prasmę. Kad „dangús“ sau vardą gauna nuo „lenkimo“, gali rodyti nors sekantįs „dangus“ pavadinimai: iriškai *nem* kymriškai *nef* ‘Himmel’ iš i.-eur. *nemo-s* < sanskr. *nâma-tē* ‘er verbeugt sich’<sup>9</sup>, liet. *dangús* prūs. *dengús* ‘caelum’ kartu su *di[n]gná* ‘Regenbogen’ Aist. stud. § 70<sup>20</sup> < latv. *daņa* ‘Ecke, Winkel’ slav. *daga* ‘Bügel’, got. *himins* ahd. *himil* ‘caelum’ < šak. *qem(e)* ‘lenkti’ (slg. Mano užrašų nuo Jauniaus V. t., pag. 259, 404) latv. *kamanas* ‘der Schlitten’, fin. *taivas* ‘der Himmel; das Himmelsgewölbe’ < *taipua* ‘sich biegen; gebogen werden’.

Aistiškas žodis *varavâr-* ‘caelum = arcus’ turi savo giminaitį graikų kalboje: \**Φορνός* > aiol. *ὄρνως* ‘caelum’ ir \**δ-Φορνός* (iš kur gimė) att. ion. *οὐρνός* dor. *ὠρνός* ‘Himmel’, žr. Kretschmer, KZ XXXI, 444; Brugmann, Griech. Gramm<sup>3</sup>, 148, Grundriss I<sup>2</sup>, 824. Graikų žodis *Φορνός* gimė iš senesnės lyties \**Φορφαρ-ός*: a) antrasis *F* išnyko kitoniškinimo keliu: att. *ὀρθός* ‘hoch’ iš \**ὀρθός* = dōr. *Φορθός* (Prellwitz Et. Wb. d. Griech. Spr.<sup>1</sup> 228) abudu žodžiu iš \**Φορθός*: scr. *ūrdhvá-s* ‘hoch’, slg. liet. *overís* (Kaúnas) iš *voverė*; b) antrasis *ρ* kitoniškinimo keliu pavirto ing v: *ταυθαρυζω* ‘zittere, erbebe’ < \**θαρ-θαρυγ* slav. *drōgati* ‘zittern’ liet. *drugýs* ‘Fieber’; anglosaks. *gnorn* = *grorn* „Trauer“ Brugmann, Kurze vergleich. Gramm. 241; latv. *duñ-dur-i-s* ‘eine grosse Bremse’ < *dur-dur-* hom. *θοῦρος* ‘stürmend’ iš \**θ-Φορ-Φος* liet. *pa-duf-mai* ‘ungestüm’ slg. Per Persson, Studien zur Lehre von der Wurzelweiterung und Wurzelvariation (Upsala 1891), 59; *kankôrêžis* iš \**karkôr-* Aist. Stud. § 65<sup>19</sup>; gr. *στεινός* = *στ[ρ]ιφρός* slav. *strěblō* < \**strěbrō* ‘durus’ li. *stefblės*; gr. *ἀρχάνη* iš \**ἀρχάρ-α* Aist. Stud. § 65<sup>7</sup>; § 67<sup>8</sup>; lat. *tener* = sabin. *tereno-* ‘weich’ iš \**terero* — Aist. Stud. § 37<sup>25</sup>; got. *anþar* liet. *antras* = lat. *alter* = slav. *vъ[r]torō* visi iš \**ar-tero-*; gr. *πίμ-πρη-μι* ‘deginu’ < \**πιρ-πρη-*; *drigañtas* ‘Zuchthengst’ iš \**drigať-t-a-s* Aist. Stud. § 66<sup>2</sup>; *spiñtras* = *spí[r]tras* ‘žabalas’.

Graikų žodis *Φορ(Ф)αν[ < ρ ]-ός* arba su protetišką balsę *δ-Φορν-ός* yra tas pat žodis, kaip ir aisčių *varavâr-*. Graikų žodylytė *Φορ(Ф)αν-ός* iš \**φαρφαρ-ός* kilo iš pragrai-kiškos lyties \**φαρφαρ-ός*: pirmasis *α[ρ]* pavirto ing *ο[ρ]* dėliai sekančio lūpinio tarsnio

<sup>7</sup> Aisčių prokalbėje „ilgasis“ *a* sub accentu pavirto in *ā*, sine accentu in *ā* žr. Aist. Stud. § 16 pag. 29.

<sup>8</sup> Žodis \**néma-s* „dangaus“ prasmėje yra buvęs ir lietuvių kalboje; iš jo išvestas mėlynės, черника vardas *ném-ūgė*, žinomas Joniškėlio parapijoje (žr. Явнисъ, Поневъжскіе говоры, ч. II, 27).

<sup>9</sup> Pagal Jauniaus iš šios šaknies išvestas ir *Némāno* vardas. *Némānas* v. *Némunas* — ‘lenktas’.

$F^{10}$  įtekmės, k. a.: ὄρθός 'altus' <  $*(F)ορθός$   $*Fαρθός$  = scr. *ūrdhvá-s* < i.-europ.  $*vrdhvó-s$  (: scr. *várdha-tē* 'erhebt, macht wachsen'), πολλά 'multa' nom. plur. ntr. <  $*πολᾶ$   $*παλᾶ$  = scr. *purú* <  $*palúva$  Aist. Stud. pag. 202, 31<sup>03</sup> (slg. J. Schmidt, Die Pluralbildungen der indogermanischen Neutra 46).

Pra-graikiskas „dangaus“ vardas  $*FαρFαρ-ó-$  kaip ir aistiškas  $*varavár-$ , išvesti iš indo-europiškos pirmąlytės *vrvár-* (pagal rašymo būdo, priimto dabar beveik visų kalbotyrių) arba  $*v_a r_a v_a r_ú$  (pagal mano rašymo būdo, žr. Aist. Stud. pag. 205, 38°), kuri yra silpnálaipsnis prie tvirtósios žodžio išvaizdos *vere-vér*<sup>11</sup> 'arcus = caelum'.

I.-europiškas „lańko=dangaus“ vardas  $v_a r_a v_ér-[i$  loc. sg.];  $*v_a r_a v_a r_ú-[es$  gen. sg.] yra dvilypuotas (reduplicatus) esybėvardis iš šaknies *vere* 'lenkti, kreipti' (žr. Aist. Stud. pag. 200, 28°<sup>17</sup>) osk[iskai] *uruvo* f. 'kreiva' <  $*v_a r_a v_ó-$ .

Dvilypuotieji žodžiai, tokie kaip gr. γάρ-γαρα 'Gewimmel' scr. *dar-dara-s* 'geborsten' gr. φόρ-φορος 'Furcht' (Brugmann, Grundriss der vgl. Gamm. d. idg. Spr. II<sup>2</sup>, 47), nėra svetimi ir aisčių kalboms. Be minėtojo *vara-vár-* galima привести kaipo dvilypuotųjų žodžių pavyzdžiai sekantys: *gař-gara-s* 'szkapa' Aist. Stud. § 65<sup>17</sup>; *kiř-ku[r]-žė* 'ein Tannen- oder Fichtenzapfen' l. c. § 65<sup>19</sup>; *de[r]-dervinė* l. c. § 67<sup>1</sup>; *ka[r]-kař-lis* 'ilga mentė' l. c. § 69<sup>28</sup> (pag. 156), *žī-žirbá* 'Funke' *ti-tiľvis* 'τροχιλος' *Sř-sartís* nom. propr. fluvii l. c. § 71<sup>42</sup>, *geř-gūľė* 'Menge, Gruppe' gr. γέργερα πολλά Hes. l. c. § 71<sup>48</sup>, *gař-galas* 'mazgas' l. c. § 71<sup>50</sup>, *pur-pūľė* 'Knospe' l. c. § 71<sup>58</sup>, *ka[r]-kar-inė* 'глотка' l. c. § 71<sup>84</sup>, *vo-veris* 'Eichhorn', *Ta-talá* nom. prop. fluvii Panev. (šaknis *tele* 'nešti = eiti'); *vřversis* Puńpėnai<sup>12</sup> = *voversřs*, *vóversř* Prūsėliai (Явъ-нисть, Поневъж. говоры. ч. II, 30), *voveřsis* Dusetos = *vi[r]virsys* Kvėdarna = senobės prūs. *vervirsys* V, 733 'Lerche': visos šitos žodžilytės kilo iš vienos aist. pirmalytės  $*v_a r_a v_ėřs-$ .

Daugiur vietų *vaivōr-ykštis/ė* 'Regenbogen=arcus' yra vadinamas *orárykštės* vardu. *Orárykštė* nėra senobinis žodis, paveldėtas iš aisčių prokalbės, kaip tai rodosi A. Bezzenberger'iui, A. Brückner'iui (Starożytna Litwa, 67) ir kitiems. *Orárykštė* yra perdirbtas žodis iš senesnės lyties  $*ovár-ykštė$  ačių tautiškai etymologijai (Volksetymologie), radusiai šiamę žodyję *rykštę*. Anykščių miestelio vardą, tautiškė etymologija radusi *nýkštį*, klaidingai išaiškina iš *A(i) nýkštį!* (įsikirtau)<sup>13</sup>. Anykščiai, be abejonės, turi priesagą *-ykštja-* (: *band-ykštis*), bet ne žodį *nýkštis*.

$*Ovár-ykštė$ , išnykus iš kalbės žodžiui *[v]óvár-* 'arcus', gavo pas žmones naują lytimokslinį (morphologisch.) padalinimą, būtent  $*ová-rykštė$ .  $*Ová-rykštę$  tautiškė etymologija, pritaikinusi prie *ōro*, tolesniai perdirbo ing *orá-rykštė*.

<sup>10</sup>  $\alpha$  virsta ing o netikt par F bet ir par v įtekmę: ὄρ-vū-μῖ <  $*\alpha\rho-v\bar{u}-$  scr. *řňōmi*, πολύς <  $*παλυς$  scr. *purúš* slg. Aist. Stud. pag. 199, 28°<sup>02</sup>.

<sup>11</sup> Indoeuropiečių prokalbėje kiekvienas *e* (resp. *o*), atsistojęs prieš *t* o *nyje* (ante accentum), virzdavo ing *a* (Aist. Stud. pag. 197, 25°), kursai aisčių giminės kalbosė pereidavo ing *i*. Šisai *a* likdavo kaipo *a* aisčių kalbosė, jai jisai gaudavo priegaide.

<sup>12</sup> *Vřversis* iš  $*vaivers-ř-s$  (Aist. Stud. § 38) <  $*va[r]ivers-řs$ : acc.  $*vārivērs-ym$ . Slg. tai, kas pasakyta apie *vaivōr-ykščio* kilmę.

<sup>13</sup> Pirm įkūrus Anykščius buvęs toks atsitikimas, nuo kurio miestelis gavęs vardą: Vienas žmogus kirtęs medį ir kirviu įsikirtęs *nýkštį*; iš skausmo jis surikęs: *ai nýkštį*, nuo ko ir praminę Anykščius.

Žodįlytė *\*ovár-ykštė*, kurią tautiškė etymologija perdirbo į *orárykštė*, gimė dviejų v. kitioniškinimo kelių (: [v]overís Kaunas, [v]ivá Dus<sup>14</sup> 'pakanktis, rus. *гужъ* < *vei-* 'lenkti, rišti' = lenk. *iwa* ir *wiwa* 'karklas = pynimui, rišimui, lenkimui tinkas': *ĩ-vai-rús*, *ĩ-vij-a-s* 'косвенный') iš *\*vovár-ykštė*; slg. *vovôr-a-s*, *vo vor-ak ýtè mergėlė*.

*Vovár-* iš aist. *vā[r]vār* (+ Vocalis) < *var[i]vār-* (žr. aug.): *vovér-* (*e* iš nom. sg.) > *vover-ykštis* [v]over-ykštis 'Regenbogen' Geitler Stud. 119, s. v. waiworiksztis.

Iš šito mūsų tyrinėjimo aišku, kad

- 1) nebuvo jokio *\*Vaivo* ir jo *rykštės*;
- 2) „Laumės juostos“ vardai *vaivôrykštis* *varvôrykštė* etc. yra deminutivai iš *vaivôr-varvôr-* etc., išvesti su priesagôs *-ykštjã-* pagalbą;
- 3) *vaivôr-* *varvôr-* [v]ovár- *vover-* etc. turi „lanko = dangaus“ prasmę ir yra išvesti iš aistiškų pirmalyčių *v<sub>a</sub>r<sub>a</sub>vâr-* *v<sub>a</sub>r<sub>a</sub>var-* *v<sub>a</sub>r<sub>a</sub>vér-*;
- 4) Aisčių žodylytė *varavâr-* pilnai atsako senobės graikų žodžiui *\*Φορᾶν-ó-ς* iš pra-gr. *\*Φαρφαρ-ó-ς* 'Himmel';
- 5) *orárykštė* yra tautiškės etymologijos padaras iš nebesuprastôs žodylytės *\*ovár-ykštė*, kilusios kitioniškinimo keliu iš *\*vovar-ykštė*.

II. Prūs. *sawayte* V. 16 'Woche' ir *possi-ssawaite* V. 20 'Mittwoch' < *pusi-savaitė* : liet. *púsė* 'Hälfte'. Iš prūsų kalbôs „seredôs“ vardas *pús-sevaitė* (taip sako aplink Laukiškį, netoli Labguvôs žr. Nesselmann, Thesaurus linguae prussicae 138; slg. Aist. Stud. § 37<sup>16</sup>) skolinimo keliu pakliuvo į lietuvių šnektą, artimiausią prie prūsų kalbôs pasiënio. *Pús-sevaitė* tadą paskolinta iš prūsų kalbôs, kadą jų kalboje *savaitė* dar tebebuvo ištariama kaipo *sevaitė*.

Dr. Erich'as Berneker'is savo raštę „Die preussische Sprache“ (Strassburg 1896) p. 318 s. v. *sawaite* priveda lietuvišką „nedėlios“ vardą *savaitė* su sekančiu patėmijimu: „Laukischken: *sawaite* für *nedėlė* 'üblich'. Iš kur Berneker'is žino, kad *savaitė* Laukiškyje yra 'üblich' vartojamas žodis, mums nepasisako. Lig Berneker'iui *savaitė* kaipo atskiras žodis buvo nežinomas. Labai abejotina, kad Berneker'is ši žodį būtų girdėjęs Laukiškyje, tuo labiau kad apie jo kelionę ing šią vietą nieko nežinoma. Mano akys Bernekerio žodis *savaitė* yra įtartinas. Jai „nedėlios“ vardas

<sup>14</sup> Senobės prūsų *Waywensis terra* (XIV amž. Script. rerum Pruss. II, 404) neturi nieko bendro nei su *vaivôr-ykščiu*, nei su įtartinu *vaivas* „šviesus“ (Dr. J. Basanavičius, 1897 m. Varpas, p. 86). Senobės prūsų žemėskričio vardas *Waywe* (Pierson, Altpreuss. Namencodex s. v. *Wewa*) „die Gegend, in welcher Mehlsack liegt“ senesniuose dokumentuose yra vadinamas *Wewa* 1288 m. arba *Wewe* 1292 m. (žr. Pierson l. c.). Žodylytė *Wewa/e* reikia skaityti kaipo *Vėvā*, *Vėvė* (NB. prūs. *ē* = liet., latv. *ī* Aist. Stud. § 40), kuri pilnai atsako liet. miestelio vardui *Vīvis* m. (Vilniaus gub.). *Vaivē*: *Vėve* lit. *Vīvis* = pr. *snaiga-s* V: pr. *snėgā* nom. plur. Grunau = *at-laikas, saitas katmas* : *atlikas sī'tas kī'mas*.

*Vaive*, *Vėve* lit. *Vīvis*, tur' būti, yra giminės su latv. upės vardu *Viva* (Bielenstein Grenzen) „lenktá“: *v̄vei* 'lenkti'.

Pavardė *Vaivaris* (1692 m.: „Varpas“ 1897 p. 86) yra giminė su vietovardžiais: latv. *Vaivere* (Bielenstein, Grenzen 115) ir liet. *Veiveriai* (Suvalkų gub.). *Vaivaris* la. *Vaivere* li. *Veiveriai* greičiausia yra išvestiniai žodžiai iš *vaiveris* 'das Männlein von Eichhörnchen' (Milcke DLWb. 144), *vaivarys* 'das Männchen vom Iltis, Marder, Eichhorn, Reh u. a. Tieren' (Nesselmann, Lit. Wb. 58); slg. *Voverinė*, panaikintos karčemos vardas (važiuojant Ušpalių vieškelio į Dusetas, 4-amę varstę nuo Dusetų).



būtų vadinamas Laukiškyje žodžiu, paskolintu iš prūsų kalbės, tad mes lauktumėme ne *\*savaitės*, bet *sevaitės*, slg. *pūs-sevaitė*. Bernekerio *savaitė* yra perdirbta *sevaitė* par prūsiško žodžio *sawayte* įtekme (безсознательная передѣлка); *sevaitė* gi paimta iš Nesselmann'o Thesaurus linguae prussicae 138. Nesselmann'as l. c. liepia savo lietuvių žodynę p. 58 artikulą *waitė* išbraukti ir 464 puslankį įrašyti: *sewaitė*, Woche, *pūs-sewaitė*, Mittwoch. Pas Nesselmann'ą (Liet. žod. 58) gimė *waitė* „die Woche, ist wohl kaum mehr irgendwo bekannt“ par nemokėjimą lytimoksliskai išskirstyti žodį *pūs-sewaitė* l. c. Nesselmann'as, rašydamas lietuvių žodyną, *pūssewaitė* klaidingai išskirstė į dalis: vietoje *pūs-sewaitė* jis paskaitė *\*puse-waitė*; slg. taipogi Leskien'o Die Bildung der Nomina im Litauischen (Leipzig 1891), p. [425] 575.

A. Fick'as (Vgl. Wb. d. idg. Sprachen, II<sup>3</sup>, 775) *sevaitės* vietoje be jokio reikalo rašo *\*sq-vaitė*, klaidingai sanprotaudamas, jog šis žodis reiškė „ursprünglich die Zeit, worin eine *waitė*<sup>15</sup> 'Volksversammlung' abgehalten wurde“. Prūsų *savaitė* liet. *sevaitė* priešais Fick'ui neturi priešdėlio *sq-*. *Savaitė*, jai būtų sudurtinis žodis iš *sq + waitė*, prūsų kalboje būtinai skambėtų kaip *\*sanvaitė*.

Thumb'as (žr. O. Schrader, Reallexikon 963) mano, kad senąprūsių *savaitė* yra perdirbtas žodis iš gr. *σάββατον, σάββαττα*, kursai naujamjamę įstatymę reiškia netikt „subatą“, bet ir „nedelį“ (Woche). Šisai Thumb'o sanprotis būtų panašus į tiesą, jai *savaitė* būtų kilusi ne iš senesnės lyties *sevaitė*. Graikiškas vardas, skolinimo keliu pakliuvęs į prūsų kalbą, tegalėjęs būtų pavirsti į *\*sabata*, bet jokiuo būdu į *savaitė*.

Iš to, ką pasakėme anksčiau; aišku, kad nei Fick'o, nei Thumb'o *savaitės* : *sevaitės* aiškinimas nėra tikras.

Daug geresnis yra *sevaitės* kilmės aiškinimas, kurį paduoda prop. K. Jauniaus nabąstikas. Jaunius sanprotauja, kad *sevaitė* etymologiškai reiškia tą patį, ką ir gr. *ἑβδομάς* lat. *septimana*, slav. *сѣдмѣца* 'Woche', t. y. jos vardas yra susirišęs su skaitlinę *septyni* : scr. *saptá* gr. *ἑπτὰ* got. *sibum* '7'.

Prūs. *septmas* v. *sepmas* 'septimus' = sanskr. *saptamā-s*. Tokiai žodžylytei, kaip graikų *ἑβδομος* ir slavių *sedmъ* 'der siebente' iš *\*sebdmo-* (Brugmann, Griech. Gramm.<sup>3</sup> 213), prūsų kalboje turėjo atsakyti *\*sebdmas* v. *sebmās* (slg. *sep[t]mas*). Graikų žodžiui *ἑπτὰ* 'septem' atsakanti lytis prūsų kalboje turėjo išveizdėti kaip *\*séptan*. *\*Septan* par „ordinalio“ *sébmās* įtekme tapo perdirbtas į *\*séban*, lygiai kaip ir gotų *sibun* 'ἑπτὰ'. Iš *seban* ' = got. *sibun* senybės prūsai buvo pasidarę naują „ordinalį“, būtent *séb-a-s* 'septimus'; slg. scr. *dāça* 'decem' > ordin. *dvā-daç-a-s* 'dvyliktas', gr. *ἑκατόν* scr. *çatā-m* liet. *šimtas* 'centum' > ordin. *šimt-á-s + is* 'cотый'. „Ordinalis“ *sébas* 'septintas' par įvardovietės (pronomen) *sévas* 'suus', turėjusios gretyminę išvaizdą *sébas* 'suus', įtekme įgavo gretyminę išvaizdą *sévas* 'septimus'.

Prūsų kalboje prieš taisykliško *sévas* 'suus = gr. *ἑός* (: *svais* 'sávas') gimė naujadaras *sébas* 'suus' par dat. sg. *sebei* 'sibi = slav. *себѣ* : gen. sg. *sevé*<sup>16</sup> 'savė (Kaunas)' (: gr. *ἑῆ* acc. < \* *σεφέ* Brugmann, Griech. Gramm.<sup>3</sup> 247). *Sébas* par linksnių su priegaidę ant galūnės (: instr. sg. msc. *\*sebō* etc.) kalčią pavirto į *sábas* (: neprie-

<sup>15</sup> Iš prūs. *vaitė* 'consilium, concilium' paskolintas somų žodis *vāite, vāittō* 'die Behauptung' žr. Aist. Stud. § 69<sup>29</sup> (pag. 157).

<sup>16</sup> Slav. gen. sg. *себѣ* yra naujadaras tikrojo *\*сѣбѣ* vietojė.

gaidėtas *e* virsta ing *a* Aist. Stud. §§ 35–37). Tolesniai *sábas* par instr. sg. msc. *subō* (iš *sabō* : nepriegaidėtas *a* padėjimę prieš lūpines santaras virsta ing *u* „Aist. Stud.“ pag. 197, 26° : *upės* < *\*apės* < pr. *ápē* ‘fluvius’) kalčią pavirto į *súbas* : *subba-n* Enchiridion’as (1561 m.) 70<sup>2</sup> ‘*proprium* = saviškį’.

Žodžio *sévas* ‘suus = proprius’ „promiscuus“ (безразличный = ? mišrús) vartojimas su *sébas* ‘t. p.’ padarė tai, kad bendralýtis (homonymus) žodis *sébas* ‘septimus’, nors ir įvairia-prásmis, irgi įgavo gretyminę išvaizdą *\*sévas* ‘septimus’, kuri turėjo būti mišriai vartojama su *sébas* ‘septimus’. Kadą senaprūsiai darėsi savaitės vardą, *sébo* vietą pilnai jau buvo paėmęs *sévas* ‘septimus’.

Senobės indų kalboje yra priesagą *-taja-*, su kurios pagalbą yra daromi būdvardžiai iš skaitlinių žodžių su reikšmę „von so vielen Abteilungen oder Arten“: *saptá-taja-*, *tri-taja-* etc. Whitney, Indische Grammatik § 1245, a. Prūsai iš *sévas* ‘septimus’ buvo pasidarę būdavardį su priesagą *-taja-* *\*séva-taja-s* m. ‘iš septynių dalių sudėtas’, *\*seva-tajā* f. <sup>17</sup>. Prūsų prokalbėje *\*sevatajā* turėjo taisykliškai pavirsti ing *\*savat[a]jā* (: nepriegaidėtas *e* virsta ing *a* Aist. Stud. §§ 35–37; trumpa pirmtoninė balsė išnyksta l. c. §§ 27, 28) > *\*savatjā* > *\*sava’tjā* : „a (: e : u) + Consonans + j“ prūsų kalboje virsta ing „ai (: ei, ui) + Cons. + j“ > *ai* (: ei : ui) + palatalis consonans“ (: epenthesis) žr. Aist. Stud. § 10, 5°. Iš nom. sg. *sava’tjā* buvo accus. sg. *séva’tjām*, kuri žodylytė turėjo pavirsti ing *séva’tjēm* (: silpnapriegaidis *ā* virsta ing *ē* Aist. Stud. § 31) ir pagaliós ing *séva’tēm* (: *j* po santarós prieš *ē* nyksta). Accus. sing. *séva’tēm* pagimdė naują nom. sg. *sava’tē* (: nepriegaidėtas *e* virsta ing *a*) arba *seva’tē* (: su *e* apibendrintu iš accus. sg.).

Iš prūsų žodylytės *seva’tē* paskolinta yra lietuvių *sevaitė*, teužlikusi sudurtiniame žodyje *pūs-sevaitė*. Prūsų *séva’tēi* lietuvių kalboje tegali atsakyti *\*sevatė*, bet nieka-dos ne *sevaitė*, delto kad lietuvių kalbai yra svetima epentezis.

Priesagą *-taja-*, su kurios pagalbą padaryta pr. *sava’tē*, prop. K. Jaunius randa liet. žodžiuose: *tritaínis* ‘Drittel’, *ketvirtaínis* ‘Viertel, Viereck’ < praliet. *\*tritajū’* (: gen. *\*tritaín-és*) iš *tri-taja-s*, slg. *ruduó* < *rúdas*.

K. Būgá

Baigta rašyti Balandžio mėn. 5 dieną (1908 m.).

## [2]

E. Volteriui (?)

Peterburge 1914 m. sausio mėn. 4 (17) d.

Garbus Prieteliau!

Pagaliaus išsiritau iš lovos. Teko pragulėti sunkioj ligoje daugiau nei puspenktos dienos. Liga mane pagavo nuo to vakaro, kada aš buvau pas Tamstas, o Tamsta man nežiniomis apie 9 val. vakare pas mane, kur, žinoma, Tamsta nieko neradai. Aš iš

<sup>17</sup> Del priegaidės šokinėjimo slg. *mėlynas* : *mėlyná*, *óbulmušas* *arklŷs* : *obulmušá* *kumėlė* Kvėdarna.



karto nenorėjau tikėti, kad Tamsta važiuodamas pas Remikį patektumei pas mane, bet pagaliaus, tarnaitės tikrinamas, kad tasis svetys, kurs klausęs Būgienės, tikrai esąs Tamsta. Labai gaila, kad Tamsta veltui pridėjai nemažą žygį. Juzė turėjo nuo Dailidės grįžti aštuntoj, o pargrįžo kur-kas vėliau. Atsiprašau, kad Tamsta nenoromis likai suvadžiotas: aš sakiau ji liko mano globiamųjų vaikų baliūje, ji jame ir buvo tik-tai vėliau kaip aštuntoje valandoje.

Atsiguliau į ligos patalą nėdėlios vakarą. Sirgau sunkiai: pirmas tris dienas tem-peratūra siekė iki 39,4° ir 39,5°. Antrą dieną net klajojau. Sirgau peršalimu. Ta liga vie-na būtų buvusi ne sunki, bet prie jos turėjau antrą, būtent nepakeliamą slunktą (slogą насморк), kursai taip sugadino nosį, kad per dieną lig penkių ir šešių kartų kraujai tekėdavo. Kraujai tekėti dar nenustojo ir iš lovos išsiritus.

Per tą ligą daug laiko man veltui nuėjo. Vakar, pirmąją dieną po ligos, nieko ne-galima buvo veikti, net ir vaikščioti buvo sunku, vis kas tarytum stūmė į šalį.

Tuoju kai apsirgau, prašiau Tamstoms pranešti žmoną ir Dailidę laišku, kad aš del ligos negaliu atvykti laukti Naujų Metų ir tuo pačiu žygiu pasveikinti su Naujais Metais. Del mano ligos ir Juzė liko nebevažiavusi į Lauckaimį.

Daktaras išeiti iš namų neleidžia. Liepia palūkėti ligi visai pagysiu. Todėl ir dabar par trijų karalių šventes Tamstų atlankyti negalėsiu jokių būdu. Iš namų išeiti tegalėsiu gal tik 8 I.

Del ligos liko baisiai pavėlintas atsakymas Šachmatovui del mano stipendijos. Prie to laiško norėjau pridėti ir savo straipsnį del jo keltų. Laiško tuo tarpu dar nepa-jėgiu rašyti, nes po ligai gana sunki kalba. Mano straipsnio egzempliarį, kurį Tamsta gausi pašta teikkis Tamsta įduoti Šachmatovui paminint, jog aš pats to padaryti ne-galėjęs del ligos.

8 I tikiuosi pasimatyti su Tamsta knygyne.

Labų dienų  
Tamstos  
Kazimieras Būga

Мал. Дворянская 7 кв. 47.

[3]

J. Būgienei  
Karaliaučius, 1924 spalį 13 d.

Mieloji!

Kortučių laišką Tau sudavau. Tikras esu Vireliūno ir Varno kortučių atsidurta žodyno redakcijoje.

Žodyno redakcijoje gali Vireliūnas ir Varnas dirbti tomis valandomis, kuriomis galės sutarti Būgienė ir Salys.

Kalba kasdien eina geryn. Iki lapkričio 15 dienos tikiuosi parvažiuoti į Kauną. Klinikos pinigus geri žmonės mano vardui nuleisti konsului. Pinigų reikės apie 250 ar 300 dolerių. Geriausi per ministeriją konsului mano vardu įgėti 250 dolerių ir 500 litų.

Reikalo važiuoti Tau nėra. Valyza bus reikalinga kelionei. Sode kas dieną 2–3 valandas vaikštinėjusi.

Labų dienų visiems namiškiams.  
Kazys

Nuo X 2 kalba pradėjo eiti geryn net ir vokiškai. Suprantu mane ir sesutes ir daktarai.

## APIE E. ŠIRYDO ŽODYNO PIRMĄJO LEIDIMO PAVYKIMĄ

Minim Vilniaus universiteto 400 metų jubilėui su kuria sutampa Lietuvos ketvirtosios rubrikos klėgė ir pirmasis lietuviškas Konstantino Širvydo (1819–1881) gimimo (40) metinės, dar labiau džiugina mūsų šios universiteto 100 metų jubilėui istorija, jo pirmųjų pastatų darbais, gyvenimo ir veiklos įvydais. Šie darbai Vilniaus garsiai per keletą šimtmečių tapę vienu daug kultūros ir mokymų kūrėjų.

Es Širvydo darbų apžvelgti mūsų kalbą jo darbuose lietuvių kalbos gramatikos („Causus linguae Lituanicae“), mokytojų ir vėliau lietuvių – lenkų kalbų žodyno antrojo leidimo (1631 m.) exemplariaus, o pirmojo lietuvių mokytojų vienuolis be pradžių ir pabaigos exemplarius.

Nesumažėja tikslas duomenų, kada Širvydas pradėjo rašyti lietuvių gramatiką, su kuo jis susijęs lietuvių, o, kas buvo jo darbo tikslai, kaip suvokė jo turinį pirmasis ir antrasis žodyno leidimas. Taip pat nėra žinoma, kur Širvydas palaidotas, trūksta jo biografijos detalių ir kitų.

Apie Širvydo lietuvių kalbos ir lietuvių – lenkų kalbų žodyno, kurio išleidimą XVI a. buvo diskutuota ir ginčijama, rašė Augustas Rymaitis. Širvydo kilimą žinia ir jo mokytojų kalbą.

Čia norime išsiaiškinti duomenis, kaip gilesnė vėlesnė lietuvių žodyno pirmasis leidimas, taip pat atkreipti dėmesį į mūsų žodyno ir lietuvių – lenkų kalbų žodyno, kurio išleidimą XVI a. buvo diskutuota ir ginčijama, rašė Augustas Rymaitis. Širvydo kilimą žinia ir jo mokytojų kalbą.

Apie Širvydo žodyno pirminį leidimą mūsų rašė, o lietuvių kalbos ir lietuvių – lenkų kalbų žodyno, kurio išleidimą XVI a. buvo diskutuota ir ginčijama, rašė Augustas Rymaitis. Širvydo kilimą žinia ir jo mokytojų kalbą.

Pirmąjį bibliografinį Širvydo žodyno leidimą „Dictionarium“ ir antrąjį tris jo kalbas: P. Alegandro – Dictionarium Latino – Polono – Lithuanicum, N. Serrato ir S. Rostowskio – Dictionarium Polono – Lithuanicum – Lithuanicum, Vag. Blikungo ir J. Strošelio – penktąjį lietuvių – italų kalbų žodyną, o lietuvių – lenkų kalbų žodyną, t. y. kalbos mokytojų, o mokytojų lietuvių – lenkų kalbų žodyną.

Minim bibliografinis pateiktas at Širvydo žodyno antrasis, o išvardijamas žodyno kalbos: N. Serrato ir S. Rostowskio mokytojų, o lietuvių – lenkų kalbų žodyną.

<sup>1</sup> Jablonskis E. „Lithuanica“ – Lietuva. – Kn. „Lithuanica“ ir jos vėliai, V. 1973, p. 313.

<sup>2</sup> Alegandro P. „Dictionarium“ Societas Jesu. Antwerpen, 1643, p. 34.

<sup>3</sup> Serratus N. „Dictionarium“ Societas Jesu. Antwerpen, 1643, p. 135. Rostowskij S. „Lithuanicum“ Societas Jesu. Antwerpen, 1643, p. 457.